

GOEDE MANIEREN

Begeleidingsboek

Stichting Echelon

Inhoudsopgave

<i>Verantwoording van het project</i>	3
Goede manieren	3
Motivatie voor dit project	7
Doelgroep	7
Werkwijze	7
Verantwoording van de tekst van het Jozefverhaal	7
1 <i>Elkaar bedonderen</i>	9
Doelstelling	9
Verantwoording	9
Overzicht van de werkwijze	9
Uitwerking van de werkwijze	9
2 <i>Beloftes doen</i>	13
Doelstelling	13
Verantwoording	13
Overzicht van de werkwijze	13
Uitwerking van de werkwijze	13
3 <i>Ruzie, wat doe je ermee!</i>	17
Doelstelling	17
Verantwoording	17
Overzicht van de werkwijze	17
Uitwerking van de werkwijze	17
4 <i>Droomverhalen</i>	19
Doelstelling	19
Verantwoording	19
Overzicht van de werkwijze	19
Uitwerking van de werkwijze	19
5 <i>Wie is de schuldige?</i>	21
Doelstelling	21
Verantwoording	21
Overzicht van de werkwijze	21
Uitwerking van de werkwijze	21
6 <i>Een valkuil</i>	25
Doelstelling	25
Verantwoording	25
Overzicht van de werkwijze	25
Uitwerking van de werkwijze	26
7 <i>Prinsheerlijk!</i>	29
Doelstelling	29
Verantwoording	29
Overzicht van de werkwijze	29
Uitwerking van de werkwijze	30

8	<i>Welke kant gaan we op!</i>	33
	Doelstelling	33
	Verantwoording	33
	Overzicht van de werkwijze	33
	Uitwerking van de werkwijze	33
9	<i>Hou een stoel vrij!</i>	37
	Doelstelling	37
	Verantwoording	37
	Overzicht van de werkwijze	37
	Uitwerking van de werkwijze	37
10	<i>Een plaats van vrede!</i>	39
	Doelstelling	39
	Verantwoording	39
	Overzicht van de werkwijze	39
	Uitwerking van de werkwijze	39
	<i>Toelichting</i>	42

Verantwoording van het project

Voor u ligt een project dat is uitgewerkt aan de hand van de hoofdstukken 27 t/m 50 van het bijbelboek Genesis waarin de verhalen worden verteld over Jakob en Jozef.

De verschillende manieren waarop mensen met elkaar kunnen omgaan is het centrale thema van het project. In het verhaal vinden we vele voorbeelden van hoe mensen niet met elkaar zouden moeten omgaan: liegen, elkaar bedonderen, haat, enz. Dit project kan u helpen deze gedragingen met kinderen bespreekbaar te maken.

Uiteraard willen we ook voorbeelden geven van hoe het ook kan: solidariteit, vertrouwen, rechtvaardigheid. Welke voorwaarden moeten er worden geschapen om mensen op een goede manier met elkaar te laten omgaan?

Goede manieren

Dingen die niet horen.

De afgelopen eeuw is er een toename van agressie en geweld te bespeuren. Niet voor niets is de discussie omtrent de waarden en normen in de maatschappij en in de opvoeding nieuw leven ingeblazen. We hebben te maken met een stijgende criminaliteit. Moorden en geweldsmisdrijven zijn aan de orde van de dag.

Zorgwekkend is dat we deze agressiviteit ook al bij jonge kinderen zien. De artikelen in kranten en tijdschriften over geweld en bedreigingen op scholen spraken boekdelen. Agressie tegen elkaar en tegen leerkrachten en ouders. Agressie ook tegen publieke bezittingen door vandalisme en verbaal geweld.

In dit project behandelen we de problematiek van het pesten. Pesten is een vorm van geweld, waarbij de gepeste wordt genegeerd, uitgestoten en verbaal en/of fysiek wordt mishandeld. Pesten is een daad van agressie.

Agressie is afgeleid van het Latijnse 'aggredio', 'aggredi'. Het betekende oorspronkelijk: naar iets toegaan, iets aangrijpen. In de loop van de tijd heeft het woord de betekenis gekregen van een *impuls tot verstorend ingrijpen*, een manier van handelen die ten doel heeft iets of *iemand te overheersen of leed te bezorgen*.

Over het verschijnsel agressie bestaan een drietal theorieën: *de drift- en instincttheorie*, *de frustratietheorie* en *de leertheorie*. Wij willen in het kort deze drie theorieën uiteenzetten.

Daarna zullen we aangeven wat de oorzaken van agressie kunnen zijn. In deze paragraaf volgen wij de ideeën van Dr. Steven Derksen, zoals hij die in zijn boek *Mens en geweld* heeft weergegeven.

A. De drift- en instincttheorie

De belangrijkste vertegenwoordigers van deze theorie zijn Sigmund Freud en Konrad Lorenz. Zij beschouwden agressie als een aangeboren, erfelijke drift of instinct. Dit instinct is in elk mens aanwezig, maar kan o.a. via de opvoeding worden beïnvloed. Tegenover de *levensdrift*, die gericht is op de handhaving en versterking van de levenskrachten, stelde Freud de *doods- of agressiedrift*, die op vernietiging en verstoring van deze krachten is gericht.

De oplossing voor het agressievraagstuk moet volgens Freud worden gezocht in de opvoeding. Er moet worden gestreefd naar een versterking van de levensdrift, d.w.z. de liefdeskrachten moeten worden gestimuleerd. Men moet proberen de agressie zo af te reageren dat ze haar vernietigende werking verliest, bijvoorbeeld door sport en spel. Bovendien dient de mens zich zo kritisch mogelijk op te stellen tegenover autoriteiten. Tenslotte gelooft Freud dat een culturele ontwikkeling uiteindelijk het driftleven zal vermensenlijken.

B. De frustratietheorie

Volgens de aanhangers van deze theorie (o.a. Dollard en Miller) bestaat er een vaste relatie

tussen agressie en frustratie: agressie is altijd een gevolg van frustratie en frustratie voert steeds tot enigerlei vorm van agressie. Frustratie ontstaat wanneer men een bepaald doel nastreeft en dit niet bereikt: in sport, in maatschappij en carrière, in levensbedreigende situaties of als men bepaalde behoeftes zoekt te bevredigen, bevoorbeeld de behoefte aan erkenning, geborgenheid en daar niet in slaagt.

Agressie kan volgens deze theorie worden bestreden door het op positieve wijze beïnvloeden van die maatschappelijke factoren die frustratie veroorzaken. Ook moet men de frustratiedrempel verhogen door het leren omgaan met eigen tekorten en onzekerheden waardoor men beter tegen teleurstellingen gewapend is. Ook het bevorderen van meer positieve groepsrelaties, zowel in klein als in groot verband, kan volgens deze opvatting vruchten afwerpen.

C. De leer- of imitatie-theorie

Volgens deze theorie ontstaat agressief gedrag altijd door nabootsing. Als kinderen zien dat agressief gedrag loont (bijvoorbeeld doordat ze in een gewelddadig gezin opgroeien, waarin de agressor door zijn gedrag gedaan krijgt wat hij wil, of doordat ze gewelddadige films zien, waarin degene die het snelst schiet of het hardst slaat, wint), zullen ze eerder geneigd zijn dat na te bootsen. Hierdoor ontstaan bepaalde gedragsgewoonten.

Het is daarom belangrijk kinderen een meer op samenwerking gerichte alternatieve gedragsmogelijkheid aan te bieden en de positieve resultaten daarvan te tonen. Daardoor wordt de beperkte speelruimte die de mens voor zijn gedrag heeft, vergroot en kan het agressiepotentieel worden verkleind. (Jongeren die tot vandalisme dreigen te vervallen, wordt bijvoorbeeld de gelegenheid geboden samen het clubhuis op te knappen.)

Ook opvoeders maken in hun opvoeding gebruik van het 'belonings/straf-systeem'. Helaas leggen zij hierbij meer de nadruk op het bestraffen van door hen niet gewenst gedrag en beseffen ze niet dat complimenteren en belonen vaak meer effect heeft. In ieder geval geeft het laatste de kinderen het gevoel dat ze gezien en serieus genomen worden in dat wat ze wél goed doen. Hun zelfvertrouwen zal hierdoor toenemen. In hoofdstuk 7 wordt aan deze thematiek aandacht besteed.

Elk van bovenstaande theorieën bevat een stukje waarheid. Tezamen geven zij een redelijke verklaring voor het agressieverschijnsel als zodanig. Wat is echter de reden dat agressie en geweld de laatste tijd zo schrikbarend toenemen?

Oorzaken van toenemende agressie

De laatste eeuw is, misschien wel voor het eerst in de geschiedenis, het geweld tot ideologie verheven. Hitler stond daarin niet alleen. Ook Sartre zag het geweld als de enige weg om aan de in de wereld bestaande onderdrukking en onrecht een einde te maken. Het geweld of de revolutie is dan de koorts die het zieke lichaam van de maatschappij van zijn giftige stoffen moet zuiveren. Che Guevarra, Mao en Lenin hingen een soortgelijke opvatting aan. Geweld is ingeburgerd en wordt in veel gevallen toegejuicht.

Onze tijd kenmerkt zich ook door een gemis aan zingeving en perspectief. De mens voelt zich machteloos in een wereld waarin hij zich steeds minder thuisvoelt. De oude waarden en normen voldoen niet meer. Wat ervoor in de plaats is gekomen, is veelal een gapende leegte die de mens probeert op te vullen met drank, drugs, televisie enz. De mens zoekt naar verbanden waarbij hij zich kan aansluiten. In het goede geval leidt dit tot nieuwe samenlevingsvormen, in het ergste geval tot nationalisme en racisme.

De moderne maatschappij wordt steeds ingewikkelder en ondoorzichtiger. Dit leidt tot een gevoel van vervreemding: mensen hebben het gevoel buitenspel te staan, ze kunnen de snelle veranderingen niet meer bijbenen. Iedereen heeft haast. De mens wordt gedwongen in een verbrokkeld systeem van maatschappelijke normen en een toenemend aantal groepen te functioneren. Hij leeft als het ware 'in meervoud'.

De maatschappelijke structuren zijn een voedingsbodem voor frustraties: de behoeftes die door o.a. de reclame worden gewekt, zijn veelal niet te bevredigen. De inkomensverschillen zijn nog steeds groot. De mens is een nummer dat moet voldoen aan de roep om efficiency en

produktiviteit. Het werk is steeds verder gedifferentieerd. De zakelijkheid en anonimiteit roepen gevoelens van woede en machteloosheid op.

Ook kinderen leven steeds minder in geordende verbanden (de tijd dat heel Nederland om zes uur 's avonds rond de tafel zat met een dampende pan aardappels, is voorbij) en verkeren steeds vaker in anonieme situaties. Veel ouders werken buitenshuis, waardoor de kinderen na schooltijd zijn aangewezen op zichzelf. Ouders voelen zich vaak machteloos in de opvoeding. Ze willen niet meer de autoritaire opvoeder zijn zoals we die van vroeger kennen. Het oude 'vaderlijke' gezag (God, Sint en vader), het oude gezagsprofiel is verdwenen. Ouders weten hierdoor vaak zelf ook niet meer of, en zo ja welke gedragsregels en normen zij aan hun kinderen willen meegeven en hoe ze dat moeten doen. Deze onzekerheid kan op de kinderen worden overgedragen en veroorzaakt bij hen ook onzekerheids- en irritatiegevoelens, die zich kunnen uiten in geweld.

Ook een scheiding kan het kind onzeker maken. Zijn bestaansgrond, zijn veiligheid is weggeslagen. Vaak wordt het kind gedwongen om te kiezen tussen zijn ouders, een keus die het kind onmogelijk kan maken, zonder te gaan lijden aan schuldgevoelens. Schuldgevoelens heeft het kind ook vaak, omdat het veronderstelt dat het zelf de schuld is van de problemen, waardoor papa of mama weggaat.

Samengevat leven niet alleen volwassenen maar ook kinderen in toenemende mate in een wereld die onveilig en onoverzichtelijk is. Onzekerheid, angst, machteloosheid zijn hiervan het gevolg.

Waardencommunicatie ten behoeve van goede manieren

Om het kind op te voeden tot een volwaardig lid van de maatschappij, een mens die zich veilig voelt binnen de sociale structuren en er zijn plaats vindt, is het de taak van opvoeders om de normen en waarden van die maatschappij aan hun kinderen over te brengen.

De waardenoverdracht als moreel-educatief model, dat bestond bij de gratie van traditie en autoriteit, blijkt niet meer te functioneren. De traditie en de autoriteiten (de grote drie: kerk, school, staat) hebben niet voldoende grond meer om het oude waarden- en normenpatroon als bindend voor te schrijven. Wij leven in een tijd van kritische rede. Volgens Habermas (1982) bezit slechts dat wat in de communicatie omtrent waarden en normen standhoudt geldingskracht voor de kritische rede.

We moeten overgaan van waardenoverdracht naar waardencommunicatie. Van boodschappen doorgeven naar stimuleren om zelf boodschappen te gaan doen.

Ethiek en waardencommunicatie

Onze waarden en normen vormen onze moraal. Het woord moraal komt van het Latijnse woord mores (iemand mores leren). Mores komt weer van het Griekse woord ethos (gewoonte, zede), waarvan ons woord ethiek is afgeleid.

De ethiek houdt zich bezig met het menselijk gedrag: hoe gaan mensen met elkaar om, wat is goed en wat is kwaad, wat zijn onze waarden en normen, wat is onze verantwoordelijkheid, welke keuzen maken we?

Gebeurtenissen, feiten, houdingen, meningen, uitingen worden in onze dagelijkse communicatie niet alleen beschreven, maar ook beoordeeld. In deze beoordelingen komen typisch ethische sleutelwoorden naar voren als: verplicht, wenselijk, principieel, pragmatisch, rechtvaardig, solidair, waardevol, geliefd, vies, mooi, gaaf, lullig, milieuvriendelijk, enz.

Het is van belang dat wij kinderen in de opvoeding bewust maken van hun impliciete normensysteem. Door begrip van zichzelf en andermans manieren kunnen zij het inzicht verwerven dat er ook andere gedragingen mogelijk zijn. In de waardencommunicatie zijn twee aspecten van belang:

In de waardencommunicatie staan een bepaald soort vragen centraal: wat moet ik als mens doen, wat moeten wij als samenleving doen, wat is het goede, wat is het ware, wie is de ander, enzovoort? In de communicatie proberen wij erachter te komen vanuit welke

achtergrond, welke ideeën, welke verwachtingen, welke vooroordelen, wij tot de antwoorden komen. Telkens zal moeten worden getoetst of de redeneringen geldig zijn, of de empirische gegevens waarop wij ons oordeel baseren, betrouwbaar zijn. Bovendien moeten wij de vragen en antwoorden in een groter verband plaatsen en ze spiegelen aan criteria als de rechten van de mens, solidariteit, rechtvaardigheid, barmhartigheid.

Voortvloeiend uit het bovenstaande is het volgende belangrijke aspect van de waardencommunicatie het loskomen uit het ik-perspectief en het coördineren van het ik- en het jij-perspectief. Het vormt de doorbreking van egocentrisme. Het betekent ook het omzetten van het wij- en zij-denken, dat een afstand en daarmee vooroordelen en vijandsdenken genereert, in het wij- en jullie-denken. Dat is de doorbreking van het sociocentrisme.

Als we binnen de waardencommunicatie levensbeschouwelijke tradities ter sprake willen brengen, is het van belang dat we niet slechts de verhalen geven, maar dat we altijd in gesprek gaan over wat de concrete consequenties van die verhalen kunnen zijn. Het is daarom niet genoeg om kinderen uitsluitend van tijd tot tijd een 'Bergrede' te laten horen, verhalen die niet spreken over hoe men moet omgaan met verantwoordelijkheden, hoe men keuzes moet maken tussen verschillende standpunten en concrete ervaringen en opties: Het is belangrijk dat we verhalen uitkiezen waarin over handelen en de consequenties daarvan wordt gesproken. In dit kader zijn de Jozef-, Mozes- en Davidverhalen uitermate geschikt. In deze verhalen zijn talloze voorbeelden te vinden over conflicten, gastvrijheid, angst, pesten, intimidatie, vriendschap. Aan de hand van gesprekken over deze verhalen kunnen kinderen een levensbeschouwing creëren die gestoeld is op verantwoordelijkheid.

Zondebokken

Geweld en agressie komen we overal tegen, op straat, binnen de staten, op school en in huis. Vooral als mensen zich bedreigd voelen, zijn ze geneigd geweld te gebruiken om de oude orde te herstellen.

Ook binnen religies zag men dit fenomeen. Zodra de gemeenschap werd bedreigd (door droogte, door vijanden, door hongersnood.) nam men een dier als offer en offerde dat aan de god, door het buiten de gemeenschap te sturen of te slachten. Dit slachtoffer nam de eventuele zonden van de gemeenschap met zich mee, waardoor die bevrijd was en de natuurlijke orde weer was hersteld. Dreigde er een nieuwe verstoring, dan deed men opnieuw een offer. Het offer was een sublimatie van de persoonlijke agressie. Het offeren zorgde ervoor dat ieders agressie een bevredigende uitweg vond, zodat die niet binnen de groep hoefde te worden uitgeleefd.

Dit gebruik zien we in verminkte vorm terug in het verschijnsel dat wij kennen als **zondebokmechanisme**. Het collectieve schuldgevoel en de collectieve angst wordt geprojecteerd op een persoon of een groep personen die over het algemeen buiten de gemeenschap staat. Om zichzelf te rechtvaardigen classificeert de gemeenschap deze persoon of groep als lager in rang. Men moet zich zo min mogelijk met het slachtoffer kunnen identificeren, maar wel alle negatieve eigenschappen erin kunnen projecteren. In de huidige maatschappij fungeren als zondebokken de sociaal zwakkere groepen, vluchtelingen, vrouwen, zigeuners kinderen, allochtonen.

Terugkoppelend naar het begin van deze inleiding, zien we dat het zondebokmechanisme op drie manieren in werking treedt, en vaak op een combinatie van de drie manieren. Al te snel zegt men dat het zondebokmechanisme voortkomt uit vooroordelen. Dit is echter een uiting van het mechanisme, geen oorzaak. Het zondebokmechanisme is een daad van agressie: het sluit de ander uit en bezorgt hem fysieke en psychische schade. Agressie is iets wat in ieder mens leeft, zoals Freud al heeft aangetoond. Men grijpt naar een zondebok in zoverre men niet het gevoel heeft dat men controle over het leven heeft, men is met andere woorden gefrustreerd. In de machteloosheid geeft men makkelijk een zwakkere groep de schuld. En aangezien de mens geneigd is anderen te imiteren, zeker als hij daarmee de veiligheid van de groep kan verwerven, spreidt het 'vingerwijzen' zich al snel uit over de hele gemeenschap.

Met dit project leren de kinderen dit zondebokmechanisme te doorzien en hun eigen gevoelens

te onderkennen. Er wordt de kinderen alternatieve manieren aangereikt om met elkaar om te gaan en om hun agressie te uiten. Het afwijzen van geweld enkel uit principe, zal namelijk het probleem niet oplossen. Het zal dan in een andere vorm naar buiten komen. Agressie is een verschijnsel dat moet worden onderkend.

Sport en spel zijn uitstekende mogelijkheden om agressie te sublimeren. Voetbal is een van die rituelen die onze maatschappij biedt om spanningen, onvrede, energie e.d. te uiten. Ook andere sporten, kunsten, drama, muziek en dans bieden een uitweg, zonder dodelijke bijeffecten.

Motivatie voor dit project

Goede manieren zijn geen wijd verbreid verschijnsel meer. Omgangsvormen met vervelende en onrechtvaardige gevolgen vinden we tussen de kinderen en ouderen. Het is volop zichtbaar: kinderen die elkaar om verschillende redenen pesten, uitsluiten, pijn doen.

Om deze thema's aan de orde te stellen, is de keuze op het verhaal uit het bijbelboek Genesis gevallen. De reden is enerzijds dat het verhaal veel uiteenlopende thema's biedt, die gemakkelijk bij de huidige belevingswereld aansluiten, en anderzijds laten we door de keuze van dit eeuwenoude verhaal zien dat het hier niet alleen om een eigentijdse problematiek gaat. Het verhaal geeft de kinderen voorbeelden van 'slechte manieren', maar ook voorbeelden van hoe wel op een verantwoorde en ethische manier keuzes kunnen worden gemaakt. Met het verhaal en de daarbij behorende verwerkingsvormen kunnen de kinderen inzicht ontwikkelen in bepaalde mechanismes die met agressie en zondebokken te maken hebben en hoe zij bepaalde situaties kunnen veranderen.

Doelgroep

Kinderen van 6/7 jaar in het (kerkelijk)vormingswerk en groep 3/4 van het basisonderwijs.

Werkwijze

In totaal zijn er tien hoofdstukken met de daarbij behorende werkbladen.

Ieder hoofdstuk begint met een beknopte doelstelling en een verantwoording, direct gevolgd door een overzicht van de werkwijze. De hierbij genoemde onderdelen worden verder beschreven onder de kop 'Uitwerking van de werkwijze'.

Naar aanleiding van het verhaal kunnen de kinderen op uiteenlopende beeldende manieren de stof verwerken aan de hand van drama- en spelvormen en werkbladen. Een rode draad vormt het werken met stenen. Daarnaast is er aandacht besteed aan mandala's.

Achterin het boek vindt u aanvullende informatie die van nut kan zijn bij het behandelen van de onderwerpen. Aan het eind van elk hoofdstuk vindt u suggesties voor informatie die voor dat hoofdstuk van belang kan zijn. Afhankelijk van de vragen van de leerlingen en uw eigen interesse zal sommige informatie voor u relevant zijn, andere weer niet.

Als een vervolg op het project 'Goede manieren' waarbij het verhaal van Jakob en Jozef centraal staat, kunt u verder gaan met het project 'Schouders eronder' waarin wordt verhaald dat het na een aantal eeuwen niet meer zo goed gaat met het vluchtelingenvolk waarvan Jakob de stamvader is, en dat ze door de Farao als slaven worden behandeld. De slavenjuk wordt te veel en de mensen willen weg. Mozes leidt hen naar het beloofde land, waar het goed leven is: Samen de schouders eronder!

Verantwoording van de tekst van het Jozefverhaal

Bij elke hervertelling van een verhaal moeten er keuzes worden gemaakt. Ook het hervertellen

van de bijbelverhalen voor kinderen vereist keuzes. De keuzes die bij het schrijven van het boekje 'Goede manieren' zijn gemaakt, werden ingegeven door het thema dat de titel van het project al in zich draagt: hoe gaan mensen met elkaar om. Het Jozefverhaal geeft talloze voorbeelden van ontrouw, trouw en vertrouwen, van onrecht en vergeving. De hervertelling is dan ook op deze thema's toegespitst.

Genesis 27-50 is vrijwel integraal herverteld. Het verhaal van Juda en Tamar is een onderbreking van de verhaallijn, die consequent het leven van Jozef volgt, en is om die reden weggelaten.

Over begeleiding en introductie van het project

Het kan zijn dat u, gezien de aard de onderwerpen en de thema's die in het project worden behandeld, begeleiding wenst bij u op school of op het instituut. Deze begeleiding kan betrekking hebben op de inhoud, de werkwijze, de vertrouwenspersoon. Stichting Echelon biedt u de mogelijkheid een medewerker bij u langs te laten komen om een inleiding op het project te verzorgen.

Een andere mogelijkheid is dat u inschrijft op een van de studiedagen die de stichting over het desbetreffende onderwerp organiseert. Hierover kunt u telefonisch of schriftelijk informatie aanvragen. Zie de adressen achterin het werkboek.

Over de overige uitgaven van stichting Echelon

Goede Manieren is een onderdeel van de serie Echelon Verhaal. In deze serie verschenen eerder *Schouders Eronder* (over Mozes, met als thema's onder andere regels maken, samenwerking, op eigen benen durven staan), *David, Held en Schurk* (over David, met als thema's onder andere macht en machtsmisbruik, (sexuele) intimidatie, vriendschap, wijsheid).

Naast de verhalenprojecten zijn een aantal filmmodules te verkrijgen (*Mijn Vader woont in Rio*, *Karate Kid*, *E.T.*, *Het Zakmes*).

In *Een Geschenk van de Woestijn* zijn een groot aantal verhalen uit velerlei culturen bijeengebracht. Bij deze verhalen zijn verwerkingsvormen gegeven op het gebied van drama.

Meer informatie vindt u in onze paarse brochure.